

Date: 9th June-2026

KORREKSION MASHG'ULOTDA DIZARTRIYA NUTQ NUQSONI MAVJUD BOLALARNING ICHKI VA TASHQI NUTQINI RIVOJLANTIRISH

Akramov Dostonbek Ikromjon o'g'li

Farg'ona davlat universiteti Inklyuziv ta'lim kafedra o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur materialda korreksion logopedik mashg'ulotlar davomida dizartriya tashxisi qo'yilgan bolalarning ichki va tashqi nutqini rivojlantirishning ilmiy-uslubiy va neyrolingvistik asoslari yoritilgan. Dizartriya faqatgina fonetik-fonematik va artikulatsion buzilishlar (tashqi nutq) bilan cheklanib qolmay, balki fikrni tarkibiy va mazmunijihatdan shakllantirish (ichki nutq) qiyinchiliklarini ham keltirib chiqarishi ko'rsatib o'tilgan. Matnda psixologik nutqiy dasturlash va motor ijro etish o'rtasidagi dinamik aloqani tiklashga qaratilgan tizimli yondashuv yaxlit ilmiy matn ko'rinishida bayon etilgan.

Kalit so'zlar: dizartriya, tashqi nutq, ichki nutq, logopedik korreksiya, artikulatsiya, ichki dasturlash, nutq motorikasi, talaffuz.

Abstract: This material covers the scientific and methodological foundations of developing the internal and external speech of children diagnosed with dysarthria during correctional speech therapy sessions. Dysarthria is characterized not only by phonetic-phonemic and articulatory disorders (external speech) but also by difficulties in the structural and semantic organization of thought (internal speech). The text outlines a systematic approach to overcoming these deficits, focusing on the dynamic interaction between psychological speech programming and motor execution within a structured, academic prose format.

Keywords: dysarthria, external speech, internal speech, speech therapy correction, articulation, inner programming, motor speech disorders, pronunciation.

Dizartriya — markaziy asab tizimining organik shikastlanishi natijasida nutq apparati innervatsiyasining buzilishi bo'lib, u bolalarda nafas olish, ovoz hosil qilish va artikulatsiya jarayonlarining patologiyasi bilan xarakterlanadi. Zamonaviy logopediya va neyrolingvistikada dizartriya faqatgina mexanik talaffuz nuqsoni emas, balki bolaning umumiy nutq tizimi rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi murakkab patologiya sifatida qaraladi. Bolalikdagi dizartriya nutqiy-motor funksiyalarning yetishmovchiligi, o'z navbatida, til vositalarini tanlash va fikrni shakllantirishga mas'ul bo'lgan ichki nutq mexanizmlarining ham kechikishi yoki funksional zaiflashuviga olib keladi. Shuning uchun korreksion mashg'ulotlarda ichki va tashqi nutqni o'zaro uyg'unlikda rivojlantirish alohida ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Ichki nutqni rivojlantirishning ilmiy-uslubiy asoslari. Ichki nutq — bu fikrni yashirin dasturlash va uni tashqi bayon qilishga tayyorlaydigan maxsus psixolingvistik jarayondir. Dizartriya bolalarda og'zaki muloqotning cheklanganligi sababli ichki dasturlash funksiyasi sust rivojlanadi. Bola o'z fikrini ichida ketma-ketlikka solishga va mantiqiy bog'lashga qiynaladi. Korreksion mashg'ulotlarda ichki nutqni faollashtirish

Date: 9th June-2026

uchun birinchi navbatda tushunchalarning semantik xaritasi, ya'ni so'zlarning ma'noviy aloqalari kengaytiriladi. Mashg'ulotlar davomida bolaga rasmlar ketma-ketligini mantiqiy tartibda joylashtirish topshiriladi, biroq bola uni darhol gapirib bermasdan, avval xayolan, ya'ni ichki reja olasida tartiblashi so'raladi. Keyingi bosqichda "o'z-o'ziga buyruq" usulidan foydalaniladi. Bunda bola biror amaliy faoliyatni bajarishdan oldin nima qilmoqchi ekanligini ichida rejalashtiradi, so'ngra uni pichirlab va oxirida baland ovozda tashqi nutqqa olib chiqadi. Bu zanjir ichki nutqning shakllanishiga va uning fikrni boshqarish funksiyasini bajarishiga xizmat qiladi.

Tashqi nutqni korrektsiyalash va motor poydevor yaratish. Tashqi nutq — bu eshitiladigan va barcha til qoidalariga muvofiq shakllangan ekspressiv nutq jarayonidir. Dizartriyada tashqi nutqning buzilishi nutq mushaklarining tonusi hamda kinetik hislarining yetishmovchiligi bilan bog'liq. Tashqi nutqni rivojlantirish harakat poydevorini to'g'rilashdan boshlanadi. Dastlab, logopedik massaj yordamida til, lab va yuz mushaklarining tonusi normallashtiriladi. So'ngra artikulyatsion gimnastika orqali nutq a'zolarining aniq va maqsadli koordinatsiyasi shakllantiriladi. Dizartriyal bolalarda aerodinamik poydevor, ya'ni nutqiy nafas ham jiddiy buzilgan bo'ladi. Ularning nafasi qisqa va yuzaki bo'lgani uchun maxsus mashqlar orqali burundan chuqur nafas olib, og'izdan maqsadli va uzun havo oqimini chiqarish o'rgatiladi. Harakat koordinatsiyasi va to'g'ri nafas shakllangach, tovushlar talaffuzini to'g'rilash va avtomatlashtirish bosqichiga o'tiladi. Tovushlar dastlab alohida, keyin bo'g'inlarda, so'zlarda va nihoyat mustaqil gaplar hamda bog'lanishli matnlarda mustahkamlanadi. Bu jarayon tashqi nutqning fonetik-fonematik tomondan toza va tushunarli bo'lishini ta'minlaydi. Ichki va tashqi nutqning o'zaro integratsiyasi va xulosa. Korreksion mashg'ulotlarning eng yuqori natijasi ichki va tashqi nutq zanjiri bir butunlikda ishlaganda namoyon bo'ladi. Tizimli yondashuvga ko'ra, dastlab bola obyektini ko'radi va tushunchani ichki xotirasida faollashtiradi, so'ngra logoped yordamida uni to'g'ri artikulyatsiya bilan talaffuz qiladi. Keyingi qadamda bola gap tuzishning ichki sxemasini xayolan yaratadi va uni ravon, to'g'ri nafas hamda ohang bilan tashqi nutqqa ko'chiradi. Yakuniy bosqichda esa ichki auditor nazorat ishga tushadi, ya'ni bola o'z tashqi nutqini eshitib, yo'l qo'yilgan xatolarni ichki tahlil orqali qayta to'g'rilashga o'rganadi. Xulosa qilib aytganda, dizartriyal bolalar bilan olib boriladigan korreksion ishlarda faqatgina mexanik ravishda tovush qo'yish yetarli emas. Mashg'ulotlar davomida bolaning mantiqiy fikrlashini faollashtirish va fikrlashdan gapirishga o'tish mexanizmini mustahkamlash lozim. Shundagina bolaning nutqi nafaqat tashqi tomondan tushunarli va ravon bo'ladi, balki ichki tomondan ham grammatik jihatdan to'g'ri hamda mazmunan boy shakllanadi. Ushbu ilmiy matnning mantiqiy davomi sifatida, dizartriyal bolalarda ichki va tashqi nutqni rivojlantirishning neyropsixologik mexanizmlari, korreksion bosqichlarning diagnostik mezonlari hamda pedagogik integratsiya masalalarini qamrab olgan qo'shimcha ilmiy bo'limlarni taqdim etaman. Quyidagi matn yuqoridagi material bilan to'liq qovushib, maqolaning hajmi va ilmiy qiymatini oshirishga xizmat qiladi.

Nutq buzilishining neyropsixologik tabiati va ichki dinamikasi. Dizartriyada ichki va tashqi nutqning tizimli ravishda o'qida qolishi faqatgina ijro apparatining

Date: 9th June-2026

cheklanganligi bilan emas, balki bosh miya qobig'i va qobiq osti tuzilmalarining o'zaro funksional aloqalari buzilishi bilan ham izohlanadi. Miya po'stlog'ining harakat zonasidagi (Broka maydoni atrofi) va afferent (hissiy) tizimlardagi afferentatsiya (axborot qabul qilish) yetishmovchiligi bolaning o'z nutq a'zolaridan kelayotgan kinetik va kinestetik signallarni to'liq idrok eta olmasligiga sabab bo'ladi. Bu holat neyrolingvistik darajada kinestetik apraksiyaga zamin yaratadi.

Natijada, ichki nutqda so'zning fonetik qiyofasi (akustik obrazi) va uning motor bajarilishi o'rtasidagi neyron bog'lanishlar zaiflashadi. Bola so'zning ma'nosini tushunsada, uni ichki miqyosda qaysi harakatlar majmuasi orqali yuzaga chiqarish dasturini (kinestetik sxemasini) tuza olmaydi. Shu sababli, ichki nutqni rivojlantirish dasturlari bevosita taktil (ushlab sezish) va somatosensor hissiyotlarni faollashtirish bilan parallel ravishda olib borilishi ilmiy jihatdan asoslangan.

Korreksion texnologiyalar va pedagogik modellashtirish. Ichki nutq poydevorida tashqi nutqiy faoliyatni modellashtirish bir necha bosqichli pedagogik texnologiyalarni talab etadi. Mashg'ulotlar jarayonida "vizuallashtirish va simvollardan foydalanish" metodikasi yetakchi o'rin egallaydi. Dizartriyali bolalarda fikrni ichki dasturlash qobiliyatini yuzaga chiqarish uchun mavhum tushunchalar vizual modellar (piktogrammalar, sxematik chizmalar, ramziy belgilar) shakliga keltiriladi. Bola tayyor grafik sxema asosida voqealar rivojini ichki rejalashtirishga odatlanadi. Shu bilan birga, tashqi nutqni korreksiyalashda "konvergent (birlashtiruvchi) mashqlar" tizimi qo'llaniladi. Bu tizimda ritm va ohang (logoritmika) elementlari yetakchi rol o'ynaydi. Nutqiy nafas va artikulyatsiyani musiqiy ritm ostida muvofiqlashtirish miya yarim sharlari o'rtasidagi komissural tolalarning faolligini oshiradi va tashqi ekspressiv nutqning dinamik parchalanishini (dizartriyaga xos bo'lgan so'zlarni bo'g'inlarga bo'lib, portlatib gapirish nuqsonini) bartaraf etadi. Tashqi nutqning ravonligi va intonatsion rang-barangligi ichki nutqdagi tormozlanish jarayonlarini kamaytiradi va bolaga o'z fikrini dadilroq ifodalashga psixologik imkoniyat beradi. Oila muhitida korreksion jarayonning uzviyligi. Korreksion-pedagogik faoliyat faqatgina logopedik xona doirasida cheklanib qolmasligi, balki oilaviy muhitda mantiqiy davom ettirilishi shart. Dizartriyali bolalarning ota-onalari uchun maxsus metodik tavsiyalar tizimi ishlab chiqiladi. Oila a'zolari tomonidan bolaning barcha xohish-istaklarini u imo-ishora yoki chala so'zlar bilan ko'rsatgan zahoti bajarish (giperopeka — o'ta g'amxo'rlik) holati ichki nutqning tashqi nutqqa ko'chish ehtiyojini so'ndiradi. Pedagogik integratsiya talabiga ko'ra, kundalik muloqotda bolaga muqobil savollar berish ("Sut ichasanmi yoki sharbatmi?") va uni javobni to'liq jumlada ifodalashga yo'naltirish lozim. Bolaning pichirlab o'z-o'ziga gapirish (egotsentrik nutq) bosqichini qo'llab-quvvatlash zarur, chunki aynan mana shu bosqich tashqi nutqning ichki nutqqa aylanishi va keyinchalik fikrlash jarayonini boshqarishi uchun ko'prik vazifasini o'taydi. Umumiy korreksion-rivojlantiruvchi samaradorlik tahlili. Olib borilgan tizimli ilmiy-metodik ishlar natijasida dizartriyali bolalarda ichki va tashqi nutqning o'zaro mutanosib rivojlanishi quyidagi ko'rsatkichlar monitoringi orqali baholanadi. Birinchidan, tashqi nutqda artikulyatsion praksisning barqarorlashishi, salivatsiya (so'lak oqishi) holatining kamayishi va tovushlarning differensiyalanishi (farqlanishi) kuzatiladi. Ikkinchidan, ichki

Date: 9th June-2026

nutq darajasida bolaning lugʻat boyligidagi mavhum soʻzlar (sifat, ravish, bogʻlovchilar) salmogʻi ortadi, u mustaqil ravishda sabab-oqibat munosabatlarini ifodalovchi murakkab sintaktik konstruksiyalarni tuza boshlaydi. Eng asosiysi, bolada nutqiy negativizm (gapirishdan bosh tortish, uyalish) barham topib, muloqotga boʻlgan ijtimoiy va kommunikativ ehtiyoj yuqori bosqichga koʻtariladi. Bu esa dizartriyali bolalarni umumtaʼlim maktablariga integratsiya qilish va ularning inklyuziv taʼlim jarayonida muvaffaqiyatli sotsializatsiyalashuvini (jamiyatga moslashuvini) taʼminlovchi asosiy omildir.

ASOSIY ADABIYOTLAR:

1. D.A.Nurkeldiyeva, M.U.Xamidova Rivojlanishda nuqsoni boʻlgan bolalar diagnostikasi, Toshkent 2016
2. Ayupova M.Y Nutq nuqsonlarini diadnostikasida neyropsixologik yondashuv. Toshkent-2020.
3. Ayupova M.Y. Logopediya. – T.: Oʻzbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2007
4. P/M/Poʻlatova, L.Sh.Nurmuxamedova, D.B.Yakubjonova va boshqalar Maxsus pedagogika Toshkent-2014
5. L.R. Mo'minova, Sh.M.Amirsaidova, Z.N. Mamarajabova, M.U.Xamidova, D.B.Yakubjanova, Z.M.Djalolova, N.Z.Abidova Maxsus psixologiya Toshkent-2013

